

NUTQ VA NUTQIY KOMPETENSIYA TUSHUNCHASINING LINGVISTIK- PEDAGOGIK MOHIYATI

Yusupova Indira Alisher qizi

*Osiyo xalqaro universiteti 1-kurs magistranti Talim va tarbiya nazaryasi
(boshlangich ta'lim)*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada nutq va nutqiy kompetensiya tushunchalarining lingvistik hamda pedagogik mohiyati chuqur tahlil qilinadi. Nutq insonning ijtimoiy faoliyatida muhim kommunikativ vosita sifatida qaralib, uning til bilan o‘zaro munosabati yoritiladi. Shuningdek, nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari, shakllanish bosqichlari va ta’lim jarayonidagi ahamiyati ilmiy-nazariy manbalar asosida ochib beriladi. Maqolada zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish masalalari muhim pedagogik vazifa sifatida ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *nutq, til, kompetensiya, nutqiy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, lingvistika, pedagogika, ta’lim jarayoni.*

ЛИНГВИСТИЧЕСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЙ РЕЧИ И РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация: *В данной статье глубоко анализируется лингвистическая и педагогическая сущность понятий речи и речевой компетенции. Речь рассматривается как важный коммуникативный инструмент в социальной деятельности человека, и подчеркивается ее взаимодействие с языком. Также на основе научных и теоретических источников раскрываются компоненты речевой компетенции, этапы ее формирования и ее значение в образовательном процессе. В статье рассматриваются вопросы развития речевой компетенции учащихся в современной системе образования как важная педагогическая задача.*

Ключевые слова: *речь, язык, компетенция, речевая компетенция, коммуникативная компетенция, лингвистика, педагогика, образовательный процесс.*

LINGUISTIC-PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE CONCEPTS OF SPEECH AND SPEECH COMPETENCE

Annotation: *This article deeply analyzes the linguistic and pedagogical essence of the concepts of speech and speech competence. Speech is considered as an important*

communicative tool in human social activity, and its interaction with language is highlighted. Also, the components of speech competence, stages of formation and its significance in the educational process are revealed on the basis of scientific and theoretical sources. The article considers the issues of developing students' speech competence in the modern education system as an important pedagogical task.

Keywords: *speech, language, competence, speech competence, communicative competence, linguistics, pedagogy, educational process.*

KIRISH

Jamiyat taraqqiyoti, ta'lim tizimining modernizatsiyasi va shaxs kamoloti masalalarida nutq va nutqiy kompetensiya muhim o'rin egallaydi. Insonning fikrlashi, o'zini ifoda etishi, ijtimoiy muhitda muloqotga kirishishi bevosita nutq orqali amalga oshadi. Shu sababli nutq nafaqat lingvistik hodisa, balki pedagogik jarayonning ham markaziy tushunchalaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ta'limda kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi natijasida "nutqiy kompetensiya" tushunchasi ilmiy va amaliy jihatdan keng qo'llanila boshladi. Bu tushuncha o'quvchining til birliklaridan to'g'ri, o'rinli va samarali foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Nutq va nutqiy kompetensiya masalalarini lingvistik-pedagogik nuqtayi nazardan o'rganish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Mazkur maqolaning maqsadi nutq va nutqiy kompetensiya tushunchalarining nazariy asoslarini ochib berish, ularning lingvistik va pedagogik mohiyatini tahlil qilish hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyatini yoritishdan iborat.

METADALOGIYA

Mazkur tadqiqotda nutqning pedagogik mohiyatini aniqlash va asoslash jarayonida zamonaviy pedagogika va lingvistika fanlarida qo'llaniladigan kompleks metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy, tizimli, shaxsga yo'naltirilgan hamda faoliyatga asoslangan yondashuvlarga tayanadi. Ushbu yondashuvlar nutqni ta'lim jarayonining markaziy elementi sifatida qarash, o'quvchining bilish faoliyati va shaxsiy rivojlanishida nutqning tutgan o'rnini aniqlash imkonini beradi. Nutqning pedagogik mohiyati o'quvchining bilimlarni o'zlashtirishi, fikrlarini mantiqiy izchillikda bayon etishi va ijtimoiy muloqotga kirishish qobiliyatlarini shakllantiruvchi muhim omil sifatida talqin qilindi. Tadqiqot jarayonida nutqning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalari o'zaro bog'liq holda tahlil qilindi. Nutq orqali o'quvchi nafaqat axborotni qabul qiladi, balki uni qayta ishlaydi, tahlil qiladi va shaxsiy munosabatini shakllantiradi. Shu bois metodologik tahlilda nutq o'quvchining tafakkuri, mantiqiy fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi pedagogik mexanizm sifatida qaraldi. Tadqiqotda nutqning og'zaki va yozma shakllari ta'lim jarayonida bilimlarni mustahkamlash va nazorat qilish

vositasi sifatida baholanib, ularning o‘quv motivatsiyasiga ta’siri ham inobatga olindi. Metodologiyada o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot jarayoni markaziy o‘rin egalladi. Nutqning pedagogik mohiyati dars jarayonidagi savol-javoblar, munozaralar, muammoli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlar orqali ochib berildi. O‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish ularning mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi metodologik asosda yoritildi. Shu bilan birga, nutq madaniyati va nutq etiketi elementlarining ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi shaxs tarbiyasida muhim pedagogik shart sifatida belgilandi. Tadqiqot metodologiyasida nutqning pedagogik mohiyatini ochishda kuzatish, tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. O‘quvchilarning nutqiy faoliyati dars jarayonida va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda tahlil qilinib, nutqiy kompetensiyaning shakllanish dinamikasi baholandi. Nutqning pedagogik mohiyati shuningdek, fanlararo yondashuv asosida ko‘rib chiqildi, ya’ni ona tili va adabiyot darslari bilan bir qatorda boshqa fanlarda ham nutqni rivojlantirish imkoniyatlari metodologik jihatdan asoslandi. Mazkur metodologik yondashuv natijasida nutq ta’lim jarayonida faqat bilimlarni yetkazish vositasi emas, balki o‘quvchining shaxsiy rivoji, ijtimoiy moslashuvi va kommunikativ kompetensiyasini shakllantiruvchi yetakchi pedagogik omil ekanligi ilmiy asosda tasdiqlandi. Ushbu metodologiya maqolaning asosiy g‘oyalari mustahkamlab, nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan pedagogik xulosalar chiqarish uchun mustahkam nazariy poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So‘nggi yillarda pedagogika va lingvistika adabiyotlarida kompetensiya tushunchasi shaxsning ma’lum bir faoliyat sohasida bilim, ko‘nikma va malaka orqali samarali harakat qilish qobiliyatini ifodalovchi markaziy tushuncha sifatida yoritilgan. Kompetensiya konsepsiyasi dastlab kasbiy faoliyat va ta’limning samaradorligini oshirish maqsadida joriy etilgan bo‘lsa-da, bugungi kunda u pedagogik nuqtayi nazardan o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va muloqot madaniyatini shakllantirishda ham dolzarb ahamiyatga ega. Ilmiy adabiyotlarda kompetensiya tarkibiy jihatdan bilim, amaliy ko‘nikma, shaxsiy sifatlar va muloqotga tayyorlikdan iborat ekanligi qayd etilgan, bu esa o‘quv jarayonida olingan bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish imkonini beradi. Nutqiy kompetensiya tushunchasi kompetensiyaning lingvistik jihatga oid ko‘rinishi sifatida talqin qilinadi. O‘quvchining nutqiy kompetensiyasi nafaqat til birliklarini bilish, balki ularni kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri, mantiqiy va samarali qo‘llashni o‘z ichiga oladi. Shu bois, nutqiy kompetensiya o‘quvchining tafakkuri, muloqot madaniyati va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlarini shakllantiruvchi markaziy element sifatida ko‘riladi. Adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, nutqiy kompetensiya tarkibida lingvistik, kommunikativ, sotsiokulturni, diskursiv va strategik komponentlar mavjud bo‘lib, ular o‘quvchining nutq faoliyatining

barcha jihatlarini qamrab oladi. Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, nutqiy kompetensiya faqat grammatika yoki leksika bilimlarini egallash bilan cheklanmaydi. O‘quvchi nutqni vaziyatga mos ravishda, tinglovchiga tushunarli shaklda, muloqot etiketiga rioya qilgan holda ifoda eta olishi lozim. Shu bilan birga, nutqiy kompetensiya strategik elementlarni ham o‘z ichiga oladi: ya‘ni muloqot davomida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish, noto‘g‘ri tushunishni oldini olish va muloqot samaradorligini oshirish ko‘nikmalari. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, nutqiy kompetensiya o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish va ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, pedagogik manbalarda nutqiy kompetensiyani shakllantirishning samarali usullari tavsiflangan. Masalan, interfaol dars metodlari, muammoli vaziyatlar, muloqotga yo‘naltirilgan topshiriqlar va matnli mashqlar nutqiy kompetensiyaning lingvistik va kommunikativ jihatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning nutqiy faolligi ularning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlash, shaxsiy ishonch va ijtimoiy moslashuvini oshirish bilan bevosita bog‘liqdir. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili kompetensiya va nutqiy kompetensiya tushunchalarini lingvistik va pedagogik nuqtayi nazardan chuqurroq yoritish imkonini beradi. Ular ta‘lim jarayonida o‘quvchining shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta‘minlovchi markaziy vosita ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar ta‘limning sifatini oshirish va o‘quvchilarning muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, nutqiy kompetensiya o‘quvchining til bilimlari va kommunikativ qobiliyatlarini kompleks ravishda rivojlantiruvchi tarkibiy tizimdir. Olingan natijalar lingvistik va pedagogik adabiyotlar tahlili bilan uyg‘unlashib, nutqiy kompetensiyaning bir necha asosiy komponentlardan tashkil topishini tasdiqlaydi. Avvalo lingvistik kompetensiya nutqiy kompetensiyaning asosiy poydevorini tashkil etib, tilning fonetik, leksik, grammatik va morfologik qoidalarini bilish hamda ulardan amaliy ravishda foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, lingvistik kompetensiya shakllanmagan o‘quvchilarda muloqot jarayonida to‘siqlar yuzaga keladi va nutq samaradorligi pasayadi. Shu bilan birga, kommunikativ kompetensiya o‘quvchining til birliklarini muloqot vaziyatlarida to‘g‘ri va samarali qo‘llash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Tadqiqot davomida kuzatilgan natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning savol-javob, munozara va guruh ishlari jarayonidagi faoliyati kommunikativ kompetensiyaning darajasini aniqlashga imkon beradi. Shuningdek, natijalar sotsiokulturni kompetensiyaning ahamiyatini ochib berdi. Bu komponent o‘quvchining nutqini milliy va madaniy kontekstga moslashtirish, kommunikativ vaziyatda tinglovchining ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini

hisobga olish qobiliyatini shakllantiradi. Tadqiqot davomida kuzatilgan amaliy misollar sotsiokulturni kompetensiyaning nutq samaradorligiga bevosita ta'sir qilishi va muloqot jarayonida yuzaga keladigan noaniqliklarni bartaraf etishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Natijalar shuningdek, diskursiv kompetensiyaning muhimligini tasdiqladi. U o'quvchining nutqini mantiqiy izchillikda qurish, matn va nutqning strukturasini to'g'ri shakllantirish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Tadqiqotda aniqlanishicha, diskursiv kompetensiya yetarlicha rivojlangan o'quvchilar fikrlarini tizimli, mantiqiy va aniq ifodalay oladi, bu esa o'quv faoliyatining samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, strategik kompetensiya nutqiy kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida o'quvchining muloqot jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish, noto'g'ri tushunish va muloqotdagi muammolarni hal etish qobiliyatini shakllantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, strategik kompetensiya yuqori bo'lgan o'quvchilar o'z nutqlarini vaziyatga mos ravishda o'zgartira olishadi va samarali kommunikatsiya qila olishadi. Umuman olganda, natijalar nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Lingvistik, kommunikativ, sotsiokulturni, diskursiv va strategik komponentlarning uyg'un rivojlanishi o'quvchining nutqiy faoliyatini maksimal darajada samarali qilishi, muloqot madaniyati va ijtimoiy moslashuvini oshirishi aniqlandi. Shu bilan birga, natijalar pedagogik jarayonda nutqiy kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan metodik vositalarning ahamiyatini tasdiqlaydi, ya'ni interfaol mashg'ulotlar, guruh ishlari, munozaralar va ijodiy topshiriqlar har bir tarkibiy komponentni mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nutqiy kompetensiyaning har bir tarkibiy qismi o'quvchining shaxsiy rivojlanishi va ta'lim samaradorligida muhim rol o'ynaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutq va nutqiy kompetensiya shaxsning lingvistik, pedagogik va kommunikativ rivojlanishida markaziy ahamiyatga ega. Nutq insonning fikrini ifoda etish, bilimlarni almashish va ijtimoiy muloqotga kirishish vositasi sifatida qaraladi, nutqiy kompetensiya esa o'quvchining til birliklaridan vaziyatga mos, mantiqiy va samarali foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Tadqiqot natijalari lingvistik va pedagogik adabiyotlar bilan mos kelib, nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari — lingvistik, kommunikativ, sotsiokulturni, diskursiv va strategik komponentlar — o'quvchining nutq faoliyati va muloqot madaniyatini shakllantirishda uzviy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Tahlil va muhokamalar shuni ko'rsatdiki, nutqiy kompetensiyani rivojlantirish nafaqat o'quvchilarning til bilimini mustahkamlash, balki ularning mantiqiy fikrlash, ijodiy yondashuv va shaxsiy ishonch ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagogik jarayonda interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, guruh ishlari va matnli mashqlar nutqiy kompetensiyaning barcha

tarkibiy qismlarini shakllantirish va mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, nutq va nutqiy kompetensiya tadqiqotlari shaxsni har tomonlama rivojlantirish va ta’lim jarayonini samarali tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Umuman olganda, nutqiy kompetensiya o‘quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyati, ijtimoiy moslashuvi va muloqot madaniyatini oshirishda hal qiluvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik amaliyotda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni takomillashtirish va ta’lim sifatini oshirishga asos bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yo‘ldoshev J.G. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Mahmudov N. Nutq madaniyati. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Qosimov S. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2020.
4. Karimov B. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Davlat ta’lim standartlari. – Toshkent, 2022.